

سیر تحول مطالعات و تحقیقات ارتباطات و توسعه در ایران

❖ دکتر کاظم معتمدنژاد

استاد دانشگاه علامه طباطبایی (ره) و پژوهشگر ارشد ارتباطات

اشاره

مطالعات و تحقیقات علمی برای آینده‌نگری ارتباطی و اطلاعاتی، به‌منظور شناخت نقش توسعه‌ای وسایل و فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات و کمک به سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت مملکتی و تحقق هدف‌های توسعه ملی، در دهه‌های اخیر در کشورهای پیشرفته جهان و بسیاری از ممالک در حال توسعه، اهمیت و ضرورت ویژه‌ای پیدا کرده‌اند. با ارزیابی و بازنگری نظریه‌های توسعه‌بخش ارتباطات، برای بررسی و پژوهش درباره کاربرد وسایل و فناوری‌های ارتباطی در جهت اجرای برنامه‌های توسعه ملی و نیز ایجاد شرایط بهبود این کاربرد، از طریق پیشرفت و گسترش کمی و کیفی ارتباطات، آمادگی بیشتری فراهم می‌شود. به این منظور، می‌توان از یک طرف، امکانات بهره‌برداری از انواع ارتباطات و وسایل ارتباطی در راه پیشبرد برنامه‌های گوناگون توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، همچون صنعتی‌سازی، پیشرفت کشاورزی، گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی، بهبود بهداشت همگانی، تنظیم خانواده و کنترل جمعیت، حراست محیط‌زیست و مقابله با آلودگی را طرف توجه قرار داد و از طرف دیگر، ضرورت‌های توسعه وسایل و فناوری‌های مختلف ارتباطی و بهبود عملکردهای آنها در مسیر تأمین منافع و مصالح همگانی جامعه را، بررسی کرد.

ارتباطات و وسایل ارتباطی نوین، که خود از شاخص‌های مهم توسعه ملی به‌شمار می‌روند، از عوامل مؤثر در موفقیت برنامه‌های توسعه نیز شناخته می‌شوند. به همین لحاظ، در چند دهه گذشته، نه تنها تحت تأثیر شرایط بین‌المللی و جاذبه‌های جهانی نظریه‌ها و الگوهای توسعه‌بخش ارتباطات، بلکه به سبب اوضاع و احوال خاص کشورهای جهان سوم و احساس نیاز مبرم آنها به بهره‌برداری از امکانات ارتباطی در پیشبرد برنامه‌های عمرانی و تحکیم استقلال و وحدت ملی، به نقش مثبت ارتباطات در ایجاد زمینه‌های مناسب برای اجرای برنامه‌های توسعه، توجه فراوان مبذول شده است. به عبارت روشن‌تر، در بسیاری از کشورها، از ارتباطات به منزله بازویی توانا و اهرمی نیرومند در سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه ملی کمک گرفته شده است؛ به گونه‌ای که علاوه بر توجه ویژه به ضرورت توسعه امکانات و وسایل و فناوری‌های ارتباطی در این سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، ارتباطات به مثابه یکی از ارکان اساسی و عناصر ضروری تحقق هدف‌های گوناگون توسعه در قالب برنامه‌های مملکتی، جای خاص خود را کسب کرده‌اند.

بنابراین، با توجه به اهمیت و نقش برجسته ارتباطات در برنامه‌های توسعه، بررسی و تحقیق درباره کارایی هرچه بیشتر آنها در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، بسیار ضروری است.

باید یادآور شد که در دهه‌های اخیر، در مورد کاربردهای ارتباطات و مخصوصاً وسایل ارتباط جمعی در پیشرفت برنامه‌های توسعه ممالک جهان سوم، از سوی محققان و متخصصان غربی و جهان سومی و برخی از سازمان‌های بین‌المللی و به‌ویژه «یونسکو»، تحقیقات فراوان و گوناگونی انجام یافته است که توجه به نمونه‌های مهم و معتبر آنها می‌تواند برای پیشبرد پژوهش‌های مشابه در ایران نیز سودمند باشد.

مطالعات و تحقیقاتی که در این زمینه‌ها، در دوره‌های قبل و بعد از انقلاب از طرف محققان ایرانی راجع به ایران صورت گرفته‌اند هم اگرچه معدود و همچنین محدود بوده‌اند، در عین حال می‌توانند به عنوان نخستین پیشینه‌های پژوهشی ارتباطات توسعه در کشور، مفید واقع شوند.

پژوهش‌های مربوط به جهان سوم

صرف‌نظر از مطالعات و تحقیقات مشهوری که در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، به‌وسیله پژوهشگران آمریکایی در مورد کاربرد ارتباطات برای «نوسازی» جوامع در حال توسعه و «نشر نوآوری‌ها» در این جوامع صورت گرفته‌اند، اکثر پژوهش‌هایی که در همین دوره یا پس از آن، از طرف محققان جهان سومی درباره کاربرد ارتباطات در خدمت توسعه انجام یافته‌اند، بیشتر زمینه‌های توسعه روستایی، گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی و کنترل جمعیت و تنظیم خانواده را در بر گرفته‌اند.

- تحقیقات در مورد استفاده جمعی روستائیان از برنامه‌های رادیویی سرتاسری هند، که در نیمه دوم دهه ۱۹۵۰، با کمک «یونسکو» و همکاری محققان هندی، در جهت توسعه روستاهای این کشور صورت گرفته‌اند، از نخستین پژوهش‌های جهان سومی‌ها در این زمینه محسوب می‌شوند. پژوهش «لاکشما نارائو»، محقق هندی، تحت عنوان «ارتباط و توسعه: مطالعه‌ای درباره دو روستای هند»، که موضوع رساله دکترای او را تشکیل می‌داد و در سال ۱۹۶۶، از سوی دانشگاه «مینه‌سوتا» در ایالات متحده آمریکا انتشار یافت، نیز از پژوهش‌های پیشگام در این مورد است.

- پژوهش‌هایی هم که در دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ راجع به کاربرد وسایل ارتباط جمعی در توسعه روستایی و آموزش سالمندان، در کشورهای آمریکای لاتین به عمل آمدند، نمونه‌های قابل توجهی به‌شمار می‌روند. تحقیقات انجام‌شده در این باره، در چارچوب برنامه‌های «کوشش فرهنگی مردمی» در کشور کلمبیا، و پژوهش‌های دیگری که در همین زمینه، در قالب برنامه‌های «جنبش آموزش بنیادی» در برزیل صورت گرفته‌اند، از اهمیت خاصی برخوردارند.

- تحقیقاتی که در نیمه دوم دهه ۱۹۶۰، با کمک «یونسکو» و دولت «سنگال» در چارچوب یک «طرح نمونه برای کاربرد وسایل ارتباطی (سمعی و بصری) در آموزش بزرگسالان» در آفریقا، انجام یافته‌اند، از جمله نخستین کوشش‌های پژوهشی مربوط به این زمینه، در قاره یادشده، محسوب می‌شوند.

- پژوهش‌های مربوط به اقدامات دولت جمهوری متحد تانزانیا، در زمینه استفاده از

رادیو، برای کمک به پیشبرد برنامه‌های توسعه ملی و به‌ویژه توسعه روستایی، سوادآموزی و آموزش بزرگسالان و همچنین بهداشت و رفاه اجتماعی، نیز اهمیت ویژه‌ای دارند. باید یادآور شد که کوشش‌های این دولت در کاربرد رادیو جهت بسیج همگانی در راه تحقق هدف‌های توسعه، در دهه‌های اخیر، طرف توجه خاص رژیم‌های انقلابی و ترقی‌خواه جهان سوم قرار گرفته‌اند و از سوی محققان رادیکال و انتقادگر غربی و جهان سومی نیز به عنوان نمونه‌های موفق، با دیده تحسین نگریسته شده‌اند.

در کنار این پژوهش‌ها، می‌توان از کوشش‌های دولت کوبا در طول نخستین سال‌های حکومت جدید، برای استفاده از وسایل ارتباط جمعی و مخصوصاً رادیو، در مقابله با بی‌سوادی، یاد کرد. در سال ۱۹۶۱ که از طرف این دولت، به عنوان «سال آموزش» اعلام شد، در پاسخ تقاضای «فیدل کاسترو» رهبر کوبا برای داوطلب شدن یک‌هزار نفر از افراد دارای حداقل دیپلم تحصیلات متوسطه، برای مقابله با بی‌سوادی، پنج‌هزار تن و از جمله بسیاری از پزشکان و مهندسان، آماده همکاری شدند و در اجرای شعار «آموزش مردم به وسیله مردم»، توانستند در طول دوره نهم‌ماهه مبارزه با بی‌سوادی، همراه با برنامه‌های رادیویی مخصوص سوادآموزی و استفاده از شیوه‌های شعرسرایایی و آهنگ‌سازی و نقاشی و پوسترسازی، تمام مردم کوبا را به حرکت درآورند و تعداد بی‌سوادان آن کشور را، که در آغاز این سال برابر با ۲۴٪ کل جمعیت کوبا بود، به ۴٪ کاهش دهند و همراه این مبارزه، یک جنبش بزرگ انقلاب فرهنگی در تمامی زمینه‌های زندگی اجتماعی، پدید آورند.

توجه به تحقیقاتی که درباره تجربیات چند دهه اخیر جمهوری خلق چین، در مورد کاربرد ارتباطات در دگرگونی اساسی این کشور وسیع و پرجمعیت صورت گرفته‌اند، نیز ضروری است. برنامه‌های انقلابی دولت جدید چین در طول دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، برای استفاده از ارتباطات در چارچوب هدف‌های کلی توسعه ملی، که با «کوشش‌های تبلیغی توده‌ای» همراه بوده‌اند، از تمامی امکانات ارتباطی - اعم از ارتباطات میان‌فردی، ارتباطات گروهی و ارتباطات جمعی - بهره گرفته‌اند. کارگردانان این برنامه‌ها، با کاربرد

ارتباطات و بسیج همگانی بسیار گسترده مردم، توانسته‌اند در زمینه‌های گوناگون توسعه ملی و از جمله، مبارزه با بی‌سوادی و اصلاح زبان چینی، پیشرفت کشاورزی و توسعه روستایی، گسترش شبکه‌های بزرگ‌راه‌ها و راه‌آهن‌ها، تداوم آمادگی نظامی برای مقابله با تهدیدهای احتمالی خارجی، توسعه سرتاسری صنایع کوچک و نیز انقلاب فرهنگی، موفقیت‌های مهمی به‌دست آورند. هرچند که در برخی زمینه‌ها، به ویژه برنامه‌های انقلاب فرهنگی، بر اثر تندروی‌های انقلابی، آثار و نتایج منفی نیز به‌بار آمده بود.

در دهه‌های اخیر، همان‌گونه که قبلاً گفته شد، تحقیقات در مورد نقش ارتباطات در توسعه ملی کشورهای جهان سوم در دنیا گسترش یافته‌اند. در این زمینه، برخی از مراکز پژوهشی ارتباطات که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، در سطح جهانی و منطقه‌ای تشکیل شده‌اند، فعالیت‌های منظم و مداومی را دنبال می‌کنند. «انستیتوی فرهنگ و ارتباطات» در «مرکز شرق و غرب» دانشگاه هاوایی و «مرکز آسیایی پژوهش ارتباطات جمعی و اطلاعات» در سنگاپور، از مهم‌ترین مراکز پژوهشی مذکور به‌شمار می‌روند. این مراکز، با برگزاری سمینارها و کنفرانس‌های تخصصی و انجام پژوهش‌های مختلف - که اغلب بر مبنای نظریه‌ها و الگوهای غربی توسعه‌بخش ارتباطات استوارند - و همچنین انتشار کتاب‌ها و مجله‌ها، کوشش‌های مطالعاتی و تحقیقاتی خود را ادامه می‌دهند.

برخی مراکز پژوهشی دیگر، مانند بخش تحقیقات ارتباطی «بنیاد داک هامرشولد» در استکهلم، پایتخت سوئد، «انستیتوی ارتباطات جمعی هند» در دهلی، «انستیتوی مطالعات فراملی آمریکای لاتین» در مکزیکو - پایتخت مکزیک - و «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» دانشگاه «لستر» در انگلستان، از جمله مراکز هستند که تحت تأثیر کوشش‌های محققان انتقادگر در اوایل دهه ۱۹۷۰، برخلاف الگوهای غربی پژوهش‌های ارتباطات، باتوجه به سلطه ارتباطی و اطلاعاتی غرب در جهان سوم، تحقیقات خود را با دیدگاه‌های انتقادی دنبال می‌کنند.

برای شناخت بیشتر درباره برخورد این دو نوع دیدگاه در مطالعات و تحقیقات ارتباطی

کنونی مربوط به جهان سوم، توجه به دو اثر پژوهشی، که تقریباً به طور همزمان، درباره نقش اطلاعات در توسعه ملی هند انتشار یافته‌اند، ضروری است. در یکی از این دو اثر، تحت عنوان، «انقلاب اطلاعاتی هند»، که با همکاری اورت راجرز، استاد معروف آمریکایی و یک محقق هندی تدوین شده، دیدگاه خوشبینانه غربی در مورد آثار مثبت «انقلاب ارتباطات» و «جامعه اطلاعاتی» در توسعه هند، عرضه شده است و در اثر دیگر، که با عنوان «وسایل ارتباط جمعی و زندگی روستایی: مطالعه در مورد هند»، توسط «پل هارتمن»، محقق «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» دانشگاه لس‌آنجلس و دو متخصص هندی تهیه شده، با تأکید بر دیدگاه‌های رادیکال، کاربرد اصولی ارتباطات در پیشرفت روستاهای هند، مورد مطالعه قرار گرفته است.

پژوهش‌های مربوط به ایران

برای شناخت سوابق مطالعات و تحقیقات درباره نقش ارتباطات در «نوسازی» و توسعه ایران، باید از یک سو، تفکیک زمانی در نظر گرفت و دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی را از هم متمایز ساخت و از سوی دیگر، پژوهش‌هایی را که محققان غربی یا ایرانی، در خارج ایران، در این زمینه انجام داده‌اند، از پژوهش‌های انجام‌شده در داخل ایران، تفکیک کرد و به صورت جداگانه، ارائه داد. به همین جهت، در اینجا ابتدا تحقیقات و مطالعاتی که در دوره پیش از انقلاب در خارج و داخل کشور صورت گرفته‌اند و پس از آن، بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام‌شده در خارج و داخل کشور، در دوره پس از انقلاب، معرفی می‌شوند.

دوره پیش از انقلاب

مطالعات و تحقیقات راجع به کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در توسعه ایران تا آخرین سال‌های پیش از انقلاب اسلامی، به شکل منظم و با هدف و برنامه مشخص، انجام نمی‌یافتند و تنها می‌توان، برخی کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های تحصیلی و برخی پژوهش‌های موردی پراکنده را، که از سوی ایرانیان مقیم خارج یا داخل کشور و یا محققان غربی تهیه و تدوین شده بودند و تمام یا بخش‌هایی از آنها به نحوی به زمینه‌های توسعه‌بخشی ارتباطات، مربوط می‌شدند، جزء اینگونه مطالعات و تحقیقات به‌شمار آورد.

از سال‌های نیمه دهه ۱۳۴۰ هجری شمسی (۱۹۶۰ میلادی)، پژوهش‌های ارتباطی درباره توسعه‌بخشی ارتباطات در داخل کشور نیز طرف توجه قرار گرفتند و به تدریج نخستین کوشش‌های منظم در این مورد آغاز شدند و برخی از مؤسسات عالی آموزشی و پژوهشی و تعدادی از وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، به مطالعات و تحقیقات در مورد ارتباطات و توسعه، دست زدند.

پژوهش‌های خارج کشور

در میان پژوهش‌های اجتماعی منتشرشده در خارج کشور، اولین اشاره‌ها به نقش توسعه‌بخشی وسایل ارتباط جمعی ایران را، صرفنظر از کتاب **گذر از جامعه سنتی** تألیف «دانیل لرنر» آمریکایی، می‌توان در کتاب‌هایی همچون **نوسازی ایران** تألیف دکتر امین بنایی، پژوهشگر ایرانی مقیم آمریکا، ایران: **توسعه سیاسی در یک جامعه در حال دگرگونی**، تألیف «لئونارد بایندر»، محقق آمریکایی درباره جوامع خاورمیانه، و سیاست ایران: **گروه‌ها، طبقه‌ها و نوسازی**، تألیف «جیمز بیل»، محقق ایران‌شناس آمریکایی، که از اوایل دهه ۱۹۶۰ تا اوایل دهه ۱۹۷۰ در اوج گسترش نظریه‌های غربی «نوسازی» جهان سوم نگاشته شده‌اند، به دست آورد.

نخستین مقاله‌های تخصصی ارتباطی چاپ‌شده در غرب، که به گونه‌ای، تأثیر ارتباطات جمعی در تحولات ایران را مطرح کرده‌اند، شامل مقاله «دیوید مک کلاند»، محقق مشهور آمریکایی، با عنوان «خصلت

ملی و رشد اقتصادی در ترکیه و ایران»، مقاله دکتر غلامحسین رازی، محقق ایرانی مقیم ایالات متحده آمریکا، تحت عنوان «مطبوعات و نهادهای سیاسی ایران: تجزیه و تحلیل محتوای روزنامه‌های اطلاعات و کیهان»، و مقاله دکتر امین بنایی، با عنوان «نقش وسایل ارتباط جمعی در ایران» اند. این مقاله‌ها، به ترتیب در سال‌های ۱۹۶۳، ۱۹۶۸ و ۱۹۷۱، در کتاب **ارتباطات و توسعه سیاسی**، مجله **خاورمیانه**، و کتاب **ایران در برابر سال‌های ۱۹۷۰**، در آمریکا انتشار یافته‌اند.

دکتر حمید مولانا، استاد ایرانی علوم ارتباطات در ایالات متحده آمریکا، نخستین محقق ارتباطی مقیم خارج از کشور است که از اوایل دهه ۱۹۶۰، به بررسی نقش ارتباطات در توسعه کشورهای جهان سوم و از جمله ایران، پرداخته است. وی از آن زمان در برخی از مقاله‌هایی که به گردهمایی‌های ارتباطی بین‌المللی ارائه کرده، یا در مجله‌ها و کتاب‌های تخصصی ارتباطات منتشر نموده، به‌طور غیرمستقیم یا مستقیم، اهمیت وسایل ارتباطی در توسعه ایران را مورد توجه قرار داده است.

از میان این مقاله‌ها، مخصوصاً می‌توان، مقاله «نقش روزنامه‌نگاری در کشورهای در حال توسعه» ارائه‌شده به سمینار بین‌المللی روزنامه‌نگاری «بنیاد آلمان»، در اکتبر ۱۹۶۳ در برلن، مقاله «به‌سوی نظریه‌ای درباره نظام‌های ارتباطی: یک برداشت توسعه‌ای»، منتشرشده در سال ۱۹۶۷ در مجله **گازت**، چاپ هلند،

دکتر حمید مولانا، استاد علوم ارتباطات، نخستین محقق ارتباطی مقیم خارج از کشور است که از اوایل دهه ۱۹۶۰ به بررسی نقش ارتباطات در توسعه کشورهای جهان سوم و از جمله ایران، پرداخته است.

مقاله «ارتباطات جمعی، نخبگان و نظام‌های ملی در خاورمیانه»، عرضه‌شده به نهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، در سال ۱۹۷۴ در لایپزیک، مقاله «مطبوعات و توسعه ملی در خاورمیانه» منتشرشده در سال ۱۹۷۶، در مجله **اینتلکت** چاپ آمریکا، و همچنین مقاله «روندهای ارتباطات جمعی در جوامع خاورمیانه»، مندرج در کتاب **سیاست‌های ارتباط جمعی، در فرهنگ‌های در حال دگرگونی**، چاپ‌شده در سال ۱۹۷۷ در آمریکا، را یادآوری کرد.

- دکتر اصغر فتحی، استاد ایرانی رشته جامعه‌شناسی دانشگاه «کالگاری» در ایالات آلبرتای کانادا هم از محققانی است که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ پژوهش‌هایی در مورد ریشه‌ها و زمینه‌های تاریخی ارتباطات و تجددخواهی در ایران، از دوره مشروطیت به بعد، انجام داده و مقاله‌هایی درباره آنها در کتاب‌ها و مجله‌های تخصصی غربی منتشر کرده است.

از اواسط دهه ۱۳۵۰ شمسی (۱۹۷۰ میلادی)، عده‌ای از دانشجویان ایرانی دانشگاه‌های غربی نیز با توجه به اهمیت وسایل ارتباطی در دگرگونی‌های کشورهای جهان سوم، برای تهیه پایان‌نامه‌های تحصیلی خود، به مطالعه و تحقیق درباره ارتباطات و توسعه در ایران پرداختند. رساله دکتری علی محمدی، تحت عنوان «ارتباطات پشتیبان توسعه و مراکز تعلیماتی برای نواحی روستایی در ایران»، که در سال ۱۹۷۶، برای اخذ درجه دکترا در رشته تعلیم و تربیت، به دانشگاه کلمبیا در نیویورک ارائه شد، از پایان‌نامه‌هایی است که در زمینه مذکور، در ایالات متحده آمریکا، تدوین شده است. رساله دکتر یحیی خاکزاد در مورد «نقش تلویزیون در زندگی اجتماعی ایران»، ارائه‌شده به دانشگاه «مون پلیه» در فرانسه، در سال ۱۹۷۶، برای گذراندن دکترای سیکل سوم جامعه‌شناسی حقوقی، رساله دکتر اسدالله نوروزی همکار سابق سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، تحت عنوان «وسایل ارتباطی و توسعه ملی در ایران: مطالعه مبتنی بر آینده‌نگری»، که در سال ۱۹۷۷، برای دریافت درجه دکترای دولتی ادبیات و علوم انسانی، به دانشگاه پاریس عرضه شد و همچنین رساله خانم دکتر مهشید اشرف، درباره «اهمیت وسایل ارتباط جمعی، به

ویژه تلویزیون در فرایند نوسازی: مورد ایران»، که در سال ۱۹۷۸، برای اخذ درجه دکترای سیکل سوم علوم انسانی در دانشگاه پاریس ارائه شد، نیز از رساله‌های عرضه‌شده در زمینه یادشده، در خارج کشور به‌شمار می‌روند.

لازم به یادآوری است که محقق اخیر، به دنبال رساله مذکور و در تکمیل تحصیلات عالی خویش، رساله دیگری تحت عنوان «تلویزیون و فرایند توسعه، مورد ایران»، در سال ۱۹۷۹، به منظور دریافت درجه دکترای دولتی علوم سیاسی، به دانشگاه پاریس ۲، عرضه کرده است که شکل کامل‌شده همان رساله قبلی است.

در همان سال‌های نیمه دهه ۱۹۷۰ که در شرایط سرعت‌گرفتن و گسترش یافتن برنامه‌های «نوسازی» غربی در ایران، بار دیگر مانند اوایل دهه ۱۹۵۰، توجه محققان غربی و مخصوصاً آمریکایی به کشور ما جلب شده بود، یکی از پژوهشگران معروف علوم ارتباطات، به نام «الیهو کاتز» که در سال‌های جنگ جهانی دوم و پس از آن در دانشگاه‌های ایالات متحده آمریکا تدریس می‌کرد و در پژوهش‌های تجربی «بیل لازارسفلد»، محقق اتریشی‌الصل مقیم این کشور در زمینه‌های شناخت مخاطبان و آثار اجتماعی ارتباطات، با او همکاری داشت و در سال‌های بعد، به‌عنوان استاد انستیتوی ارتباطات دانشگاه عبری اورشلیم، در اسرائیل به خدمت پرداخت، پژوهش‌هایی در مورد نقش رادیو-تلویزیون در کشور ما و چند کشور دیگر جهان سوم- از جمله الجزایر، برزیل، قبرس، اندونزی، نیجریه، پرو، سنگال، سنگاپور، تانزانیا و تایلند- انجام داد.

پژوهشگر مذکور، که در جریان این تحقیقات، برای ایران مقام ویژه‌ای در نظر گرفته بود، برنامه‌ای هم به منظور مسافرت به کشور ما ترتیب داد و در نشست «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران راجع به «سیاست‌های ارتباط جمعی در جوامع در حال توسعه شتابان»، که در سال ۱۳۵۴ در مشهد تشکیل شد و در صفحات آینده به آن اشاره خواهد شد، نیز شرکت کرد.

در مجموعه پژوهش‌های الیهو کاتز و همکاران او درباره چند کشور جهان سوم و از جمله ایران، کوشش بر آن بود تا بر ابعاد فرهنگی این جوامع و به‌خصوص، «اصالت

فرهنگی» و «هویت فرهنگی» آنها، که در مجموعه تحقیقاتی اوایل دهه ۱۹۵۰ و گزارش نهایی آن در مورد کشورهای خاورمیانه در کتاب **گذر از جامعه سنتی**، به آنها توجه نشده بود، تأکید گذاشته شود. به همین لحاظ، در طرح پژوهشی مقدماتی وی درباره «نقش رادیو و تلویزیون در برخی از کشورهای درحال توسعه»، که در سال ۱۹۷۳، از سوی «انستیتوی بین‌المللی رادیو و تلویزیون» در لندن تکثیر و در گزارش جداگانه‌ای که سال بعد، در قالب طرح مذکور برای «مورد ایران»، در انستیتوی ارتباطات دانشگاه عبری اورشلیم، منتشر شد و نیز در مقاله‌ای که یک سال پس از آن به سمپوزیوم «طرح آینده‌نگری سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران» در مشهد ارائه شد و بالاخره در گزارش نهایی این تحقیقات، که در سال ۱۹۷۷، به صورت کتابی تحت عنوان **رادیو- تلویزیون در جهان سوم: وعده‌ها و عملکرد دهه** از طرف دانشگاه هاروارد در آمریکا انتشار یافت، همه جا ضمن یادآوری کاستی‌های پژوهش‌های مربوط به «گذر از جامعه سنتی»، ضرورت «دگرگونی‌های اجتماعی»، با در نظر گرفتن «تداوم فرهنگی» در جوامع درحال توسعه، خاطر نشان شده است. به این گونه، در شرایطی که از اوایل دهه مذکور، بر اثر انتقادهای محققان رادیکال غربی و جهان سوم و کوشش‌های یونسکو و جنبش کشورهای غیرمتعهد برای مقابله با نابرابری جهانی ارتباطات و فقدان تعادل بین‌المللی اطلاعات، و برقراری «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»، الگوی غربی توسعه‌بخشی ارتباطات برای ممالک درحال توسعه، جاذبه قبلی خود را از دست داده بود، با انتشار کتاب جدید «لیهو کاتز» و ارائه یک «الگوی متناوب» به جای «الگوی واحد نوسازی»، نوعی همسازی با اوضاع و احوال جدید، صورت گرفت. در همین جهت، پیش از آن نیز با انتقادهای «اورت راجرز»، مؤلف معروف کتاب «نشر نوآوری‌ها» از نظریه نوسازی «دانیل لرنر»، که در سال ۱۹۷۵ در مقاله‌ای تحت عنوان «گذر از الگوی حاکم»، انعکاس یافت، نخستین گام‌ها در راه هواداری از «الگوی متناوب» توسعه‌بخشی ارتباطات برای جهان سوم برداشته شده بود. در حالی که «کاتز» و «راجرز» هم مانند «لرنر»، خود

از نظریه‌پردازان و الگوسازان نظام سرمایه‌داری غربی در زمینه‌های ارتباطات، در دهه‌های ۱۹۴۰، ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ بوده‌اند.

مطالعات و تحقیقات داخل کشور

پژوهش‌های تخصصی در مورد نقش ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در زمینه‌های مختلف توسعه، که از اواسط دهه ۱۳۴۰ (۱۹۶۰ میلادی) در داخل ایران نیز مورد توجه قرار گرفته بودند، با تأسیس نخستین مؤسسات عالی آموزشی و پژوهشی ارتباطات و اقدام برخی وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، به انجام مطالعات و تحقیقات درباره کاربرد وسایل و فناوری‌های ارتباطی در زمینه‌های عمرانی، سوادآموزی و آموزش عمومی و بهداشت و تنظیم خانواده و نظایر آنها، به مراحل عملی رسیدند و در آستانه انقلاب اسلامی ایران، از پیشرفت و گسترش قابل‌ملاحظه‌ای برخوردار شدند.

از تأسیس دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی...

مطالعات و تحقیقات در مورد نقش توسعه‌بخشی وسایل ارتباط جمعی، در داخل ایران، از اواسط دهه یادشده، هم‌زمان با نخستین تجربه‌های آموزش تخصصی ارتباطات، به‌ویژه روزنامه‌نگاری و روابط عمومی و تأسیس «دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی» و انتشار مجله **تحقیقات روزنامه‌نگاری** که با اوج کوشش‌های یونسکو برای ترویج نظریه‌ها و الگوی غربی کاربرد ارتباطات در توسعه کشورهای جهان سوم و مخصوصاً چاپ کتاب معروف «ویلبر شرام» - محقق مشهور آمریکایی درباره «وسایل ارتباط جمعی و توسعه ملی» - تقارن یافته بودند، طرف توجه قرار گرفت.

در اوایل پاییز ۱۳۴۳ شمسی، در مراسم افتتاح «دوره عالی روزنامه‌نگاری» مؤسسه کیهان - که در سال ۱۳۴۶، به گشایش «مؤسسه عالی مطبوعات و روابط عمومی» و سپس با تغییر نام آن در سال ۱۳۵۰، به ایجاد «دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی» منتهی شد - پروفیسور «ژاک لوتو» رئیس «مرکز آموزش روزنامه‌نگاری» دانشگاه استراسبورگ فرانسه وابسته به یونسکو، که برای افتتاح این دوره به تهران دعوت شده بود، سخنرانی خود را به اهمیت وسایل ارتباط جمعی و نقش روزنامه‌نگاران در توسعه و پیشرفت ممالک

درحال توسعه، اختصاص داد.

به دنبال انتشار کتاب معروف ویلبر شرام درباره ارتباطات جمعی و توسعه ملی، که در سال ۱۹۶۴ (۱۳۴۳ شمسی)، از سوی «یونسکو» منتشر شد، در ایران نیز به کاربرد ارتباطات جمعی در توسعه ملی توجهی خاص پدید آمد. مدتی بعد، در مجله تحقیقات روزنامه‌نگاری، مقاله‌هایی راجع به نقش وسایل ارتباطی و خبری در توسعه اقتصادی و پیکار با بی‌سوادی، انتشار یافتند و بخش‌هایی از کتاب مذکور نیز در مجله نگین منتشر شدند. در سال ۱۳۴۸، خلاصه‌ای از این کتاب، به وسیله دکتر ابراهیم رشیدپور، عضو هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، تحت عنوان ارتباط جمعی و رشد ملی: نقش روزنامه، رادیو، فیلم، تلویزیون و سایر وسایل ارتباطی در تحولات اجتماعی، در مجموعه «انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران»، با پیشگفتاری به قلم دکتر احسان نراقی، رئیس وقت این مؤسسه، منتشر شد. برخی از مباحث این کتاب، قبلاً نیز در مجله **تحقیقات روزنامه‌نگاری**، انتشار یافته بودند.

دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی هم، با آنکه هدف اساسی آن آموزش تخصصی رشته‌های ارتباطی بود، در کنار فعالیت‌های آموزشی و انتشاراتی خود، کوشش‌های پژوهشی را نیز طرف توجه قرار داده بود. در میان این کوشش‌ها، برخی طرح‌های تحقیقاتی و نیز مقاله‌های عرضه‌شده به سمینارها و کنفرانس‌های ارتباطی بین‌المللی، به مسائل توسعه‌بخشی ارتباطات، مربوط می‌شدند.

پژوهش راجع به «محتوای برنامه‌های رادیو ایران»، که در سال ۱۳۵۳ به دومین مجمع بحث درباره «خانواده و فرهنگ» در دانشگاه تهران ارائه شد و بر نقش‌های آگاه‌کننده و آموزش‌دهنده رادیو برای کمک به پیشرفت‌های اجتماعی کشور، تأکید گذاشته بود و «طرح تحقیق در زمینه نقش ارتباطات در توسعه کشاورزی ایران»، که در سال ۱۳۵۶ با همکاری استادان این دانشکده و دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران، از سوی مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، تهیه و تدوین شد و نیز طرح تحقیقی که در سال ۱۳۵۷ درباره «استفاده از وسایل ارتباط جمعی در مقابله با آلودگی محیط‌زیست، از

طرف مرکز تحقیقات مذکور برای «سازمان ملی حفاظت محیط زیست» آماده شد، از جمله طرح‌های پژوهشی یادشده به‌شمار می‌آیند.

مقاله عرضه‌شده، از سوی نویسنده به سمینار مطالعات ارتباطی پیشرفته در «انستیتوی ارتباطات شرق و غرب» دانشگاه هاوایی در تابستان ۱۹۷۷ (۱۳۵۶ شمسی)، راجع به «تأثیرات ارتباطات بر جامعه ایران»، که نقش‌های گوناگون وسایل ارتباط جمعی در کشور را بررسی کرده بود، مقاله‌ای تحت عنوان «ارتباطات و غربی‌سازی: وسایل ارتباط جمعی و هویت فرهنگی در ایران»، که نویسنده به یازدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی» در تابستان ۱۹۸۷ (۱۳۵۷ شمسی) در شهر «ورشو» در لهستان، ارائه کرده بود و جنبه‌های منفی وابستگی‌های فرهنگی ارتباطی ایران را تجزیه و تحلیل نموده بود و همچنین مقاله‌ای با عنوان «ارتباطات و قدرت در ایران» که از طرف نویسنده به سمینار «ارتباطات و جهان سوم» در بهار ۱۹۷۹ (۱۳۵۸ شمسی) در دانشگاه «دیژون» فرانسه عرضه شده بود و عوارض منفی کاربردهای اجتماعی نامطلوب وسایل ارتباط جمعی در دوره پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران را، مورد بحث قرار داده بود، نیز جزء فعالیت‌های پژوهشی دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی در زمینه‌های یادشده، محسوب می‌شوند.

... تا تأسیس و تعطیل پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران

پژوهش‌های تخصصی درباره توسعه‌بخشی ارتباطات، به‌صورت منظم، در اواسط دهه ۱۳۵۰ (دهه ۱۹۷۰ میلادی)، با تأسیس «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران»، رو به پیشرفت گذاشتند. این پژوهشکده، در سال ۵۵۳۱ شمسی، به کوشش دکتر مجید تهرانیان - فارغ‌التحصیل رشته اقتصاد سیاسی از دانشگاه هاروارد آمریکا - که پس از بازگشت به کشور و همکاری با «سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران»، به مطالعات و تحقیقات تخصصی در زمینه ارتباطات و توسعه، پرداخته بود و «طرح آینده‌نگری» این سازمان را تدوین کرده بود و با همکاری سازمان مذکور و سازمان برنامه و بودجه، ایجاد شد.

برای آشنایی با هدف‌ها و برنامه‌های تحقیقاتی این پژوهشکده، می‌توان از متن

کتابچه‌ای که در مهرماه ۱۳۵۵، به منظور معرفی آن انتشار یافته بود، کمک گرفت: «... پی‌ریزی پژوهشکده، از طرح آینده‌نگری سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، که در سال ۲۵۳۳ (۱۳۵۳ شمسی) شروع به کار کرد، آغاز شد. در قالب این طرح پژوهش‌هایی انجام شد و بخش زیادی از نتایج آن انتشار یافت. مهم‌ترین اثر عملی طرح، بازسازی تشکیلات سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران بود... از آنجا که یکی از هدف‌های اساسی طرح آینده‌نگری، پی‌ریزی فعالیت‌های پژوهشی سازمان در زمینه خدمات پشتیبانی ارتباطی در توسعه ملی بود، «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» با همکاری سازمان برنامه و بودجه پس از پایان طرح در سال ۱۳۵۳ شمسی، آغاز به کار کرد.

عوامل تاریخی مهمی که در زمینه توسعه ارتباطی جهان به علم ارتباطات شکل داده است، در واقع تا حدود زیادی هدف‌های «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» را نیز تعیین می‌کنند. هدف اساسی پژوهشکده، انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در علوم ارتباطی و توسعه ملی و گسترش نقش پشتیبانی اطلاعات و ارتباطات در توسعه فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و اجتماعی کشور است. بنابراین، هدف‌های پژوهشکده را می‌توان به زمینه‌های پژوهشی زیر خلاصه کرد:

- پژوهش بنیادی در زمینه‌های علوم اجتماعی و فناوری ارتباطات به‌منظور تحکیم مبانی و گسترش ابزار علم ارتباطات به‌عنوان یک علم چندرشته‌ای جدید.

- پژوهش بنیادی در مورد نقش اطلاعات و ارتباطات در گسترش و بهم‌پیوستگی سنت‌های فرهنگی، عملی و آموزشی ارزنده و بارور گذشته ایران و عناصر جدید اکتسابی به‌منظور شناخت نقش پشتیبانی رسانه‌ها در بازآفرینی فرهنگ ملی، هماهنگ با دگرگونی‌های مادی کشور.

- پژوهش، آموزش و رایزنی در زمینه‌های توسعه فرهنگی و هنری، به‌منظور فراهم‌آوردن وسایل ترجمه عناصر اصیل فرهنگ ملی و منطقه‌ای ایران، به زبان و قالب‌های رسانه‌های همگانی (چاپ، رادیو، تلویزیون و سینما).

- پژوهش، آموزش و رایزنی در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی توسعه ملی و ارتباطی کشور، به منظور شناسایی و شناساندن نقش

پشتیبانی رسانه‌ها در ایجاد هماهنگی بیشتر میان بخش‌های «پیشاهنگ» و «کندرو» جامعه و اقتصاد ملی.

- پژوهش و آموزش در زمینه شبکه‌های ارتباطی لازم برای پشتیبانی از توسعه ملی در زمینه‌هایی مانند سوادآموزی، آموزش روش‌های نوین کشاورزی، آموزش بهداشت و تنظیم خانواده و نیز درمان از راه دور.

- پژوهش، آموزش و مشاوره در زمینه‌های ارتباطی گسترش روابط بین‌المللی، به منظور ایجاد تفاهم و همکاری‌های فرهنگی و اقتصادی بین ایران و دیگر کشورهای جهان... پژوهشکده، زیر نظر یک شورای عالی، مرکب از رئیس سازمان برنامه و بودجه و مدیرعامل سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران و چند نفر از شخصیت‌های دولتی دیگر قرار داشت و ریاست آن نیز از همان آغاز، به عهده دکتر مجید تهرانیان، که عضویت شورای عالی را هم دارا بود، سپرده شده بود.

فعالیت‌های پژوهشکده، سه زمینه پژوهشی، آموزشی و مشاورتی را دربر می‌گرفتند و بر پنج محور اصلی، شامل بررسی‌های ارتباطی - فرهنگی، بررسی‌های ارتباطی - آموزشی، بررسی‌های ارتباطی - اجتماعی، بررسی‌های ارتباطی - اقتصادی و بررسی‌های ارتباطی - بین‌المللی، استوار شده بودند.

در طول مدت فعالیت پژوهشکده، طرح‌های تحقیقاتی گوناگونی طرف توجه گردانندگان و همکاران آن قرار گرفته بودند؛ که برخی از آنها، پیش از تعطیلی پژوهشکده در سال ۱۳۵۹، به مرحله تدوین و انتشار رسیدند و تعدادی دیگر، بر اثر تعطیل شدن آن، ناتمام ماندند.

مهم‌ترین طرح‌های پژوهشی ارتباطی منتشرشده، که مستقیماً به کاربرد ارتباطات در زمینه‌های مختلف توسعه، مربوط می‌شدند و اغلب نیز پیش از گشایش رسمی پژوهشکده، در قالب «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران تهیه شده بودند، بدین قرارند:

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه ملی؛
- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه اقتصادی؛

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه سیاسی؛

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه

فرهنگی؛

- رده‌بندی پیشنهادی برنامه‌های رادیو-تلویزیون در پشتیبانی توسعه ملی؛
- اندیشه پیشرفت: پیشگفتاری بر نظریه‌های رشد اقتصادی و ارتباط جمعی.

طرح‌های پژوهشی ارتباطی دیگری مانند «بحران انرژی و ارتباطات بین‌المللی»، «نقش رسانه‌های همگانی در ارتباطات سیاسی ایران»، «سیمای زن در رسانه‌های همگانی»، «بررسی تطبیقی نقش رسانه‌های همگانی، در توسعه آسیای باختری»، «کاربرد آموزشی رسانه‌های همگانی در توسعه روستایی ایران»، «مطالعه رفتارهای اجتماعی و رسانه‌های همگانی در توسعه روستایی ایران» و «مطالعه رفتارهای اجتماعی و رسانه‌های همگانی»، که در مدت فعالیت پژوهش‌شده در مراحل تهیه و تدوین بودند، ظاهراً انتشار نیافتند.

دو طرح پژوهشی دیگر درباره «گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران» و «استفاده از منبر به عنوان یک وسیله ارتباط جمعی» نیز به مرحله انتشار رسیدند و طرح پژوهشی «رسانه‌های همگانی و تحول اجتماعی در شهر سنتی یزد»، که با همکاری مرکز سنجش افکار سازمان رادیو و تلویزیون ملی تهیه شده بود، به صورت خلاصه، به زبان انگلیسی منتشر شد.

ترجمه یکی از انتشارات تخصصی یونسکو، تحت عنوان «به سوی سیاست‌های ارتباطی واقع‌بینانه»، نیز به کوشش پژوهش‌شده علوم ارتباطی و توسعه ایران صورت گرفت.

گرداندگان پژوهش‌شده، در آستانه تأسیس آن، در چارچوب برنامه‌های «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، یک همایش بین‌المللی درباره «سیاست‌های ارتباط جمعی در جوامع در حال توسعه شتابان» در تابستان ۱۳۵۴ شمسی در مشهد برگزار کردند که چند تن از محققان و متخصصان ارتباطی مشهور غربی، با دیدگاه‌های خوشبینانه معمول در جوامع آزادی‌گرا، از جمله، «ایتیل دوسولاپول» و «الیهو کاتز» نیز در آن شرکت داشتند. مجموعه مقاله‌های این همایش که نظریه‌ها و سیاست‌های مربوط به ارتباطات توسعه‌بخش، نقش‌های جدید وسایل ارتباط جمعی در توسعه ملی و نیز تجربه‌های ملی در سیاست‌های ارتباطی را دربر می‌گرفت، در

همان سال به صورت پلی‌کپی از طرف «طرح آینده‌نگری» یادشده، تکثیر شد. دو سال بعد هم مجموعه نسبتاً کاملی از این مقاله‌ها به شکل کتاب در انگلستان منتشر شد.

گزارشی در مورد همایش مذکور نیز پیش از آن، از سوی پژوهش‌شده، به صورت پلی‌کپی، انتشار یافته بود.

چند هفته پیش از برگزاری همایش مذکور، در قالب فعالیت‌های «طرح آینده‌نگری»، سمیناری با مشارکت گروهی از متخصصان و محققان ایرانی عضو سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران و خارج از آن، برای بررسی «نقش رسانه‌های همگانی در توسعه ملی ایران» در اردیبهشت ۱۳۵۴ شمسی، در شیراز برگزار شده بود. در این گردهمایی، چارچوب نظری «طرح آینده‌نگری»، ساخت کنونی و آینده فناوری و مدیریت رسانه‌ها و از جمله سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، نقش رسانه‌ها در توسعه خبری و فرهنگی، توسعه سیاسی و اقتصادی و توسعه علمی-آموزشی ایران و وضع

عبارت «بررسی‌های فرهنگ و توسعه» اضافه شده بود، انتشار یافت.

در سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷، چند تن از استادان آمریکایی علوم ارتباطات، به دعوت پژوهش‌شده به تهران آمدند و در قالب سمینارهای تخصصی آن، راجع به مسائل پژوهشی ارتباطات و توسعه، با محققان ایرانی، به همکاری پرداختند. در میان این دعوت‌شدگان، دو چهره سرشناس آمریکایی (دانیل لرنر و ایتیل دوسولاپول، استادان معروف انستیتوی تکنولوژی ماساچوست) نیز حضور داشتند.

«لرنر» که تا اواخر پاییز سال ۱۳۵۷ در تهران مانده بود، با همکاری پژوهش‌شده و «مرکز سنجش افکار» سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، برای بازنگری نتایج پژوهش بیست‌وپنج سال پیش در مورد «گذر از جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه»، در مدت اقامت در ایران به تحقیق جدیدی دست زد که بر اثر انقلاب، ناتمام ماند و فقط گزارش مختصری از آن به

برای شناخت سوابق مطالعات و تحقیقات درباره نقش ارتباطات در «نوسازی» و توسعه ایران، باید از یک سو، تفکیک زمانی در نظر گرفت و دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی را از هم متمایز ساخت و از سوی دیگر، پژوهش‌هایی را که محققان غربی یا ایرانی، در خارج ایران، در این زمینه انجام داده‌اند، از پژوهش‌های انجام‌شده در داخل ایران، تفکیک کرد و به صورت جداگانه، ارائه داد.

پیام‌گیران و رسانه‌های همگانی و همچنین گزارش نظرآزمایی سرشناسان فرهنگی و سیاسی ایران، مورد بحث و بررسی قرار گرفته بودند. گزارش کامل این گردهمایی نیز دو سال بعد در مجموعه انتشارات مشترک سروش (انتشارات سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران) و پژوهش‌شده علوم ارتباطی و توسعه ایران، منتشر شد.

پژوهش‌شده، در کنار فعالیت‌های پژوهشی خود، از بهار ۱۳۵۶، یک مجله تخصصی به نام **نامه پژوهش‌شده**، به زبان فارسی انتشار می‌داد که تا پیش از پیروزی انقلاب، به صورت جداگانه به زبان انگلیسی نیز منتشر می‌شد. نامه پژوهش‌شده از شماره سوم، با تاریخ پاییز ۱۳۵۷، با قطعی جدید و در حالی که زیر نام آن

صورت پلی‌کپی تکثیر شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، برنامه‌ها و فعالیت‌های «پژوهش‌شده علوم ارتباطی و توسعه ایران» دچار رکود شدند. زنده‌یاد دکتر علی اسدی، قائم‌مقام قبلی رئیس پژوهش‌شده، که سرپرستی آن را عهده‌دار شده بود، کوشش فراوان کرد تا برنامه‌های قبلی را دنبال کند. ادامه چند طرح تحقیقاتی و تجدید انتشار نامه پژوهش‌شده در شکل و محتوای تازه آن، از اواخر سال ۱۳۵۷ و نیز عرضه چند کتاب جدید در مجموعه انتشارات پژوهش‌شده، از مساعی مهم وی در این دوره به‌شمار می‌روند. در سال ۱۳۵۹، تحت تأثیر تحولات داخلی سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، فعالیت‌های «پژوهش‌شده علوم ارتباطی و توسعه

ایران»، متوقف شدند و سرانجام با ادغام آن در قالب «مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی» وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، این پژوهشکده به کلی از میان رفت و برنامه‌های پژوهشی آن در زمینه ارتباطات و توسعه، به فراموشی سپرده شدند.

دکتر مجید تهرانیان، مؤسس و رئیس پژوهشکده مذکور، که از زمان اوج انقلاب در خارج کشور به سر می‌برد، مدت کوتاهی با دانشگاه آکسفورد انگلستان همکاری داشت. وی در سال‌های ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰ (۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ شمسی)، در قسمت ارتباطات و اطلاعات «یونسکو»، در مقر اصلی این سازمان در پاریس کار می‌کرد. پس از آن به ایالات متحده آمریکا رفت و از چند سال پیش، به عنوان استاد علوم ارتباطات در دانشگاه «هاوایی»، به فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خود ادامه می‌دهد. وی در این مدت، مطالعات و تحقیقات خویش در مورد ارتباطات و توسعه را گسترش داده و کتاب‌ها و همچنین مقاله‌های متعددی در نشریات تخصصی ارتباطی منتشر کرده است، که در صفحات بعد به مهم‌ترین آنها اشاره خواهد شد. او در تابستان ۱۳۷۱، به دعوت وزارت امور خارجه، جهت شرکت در یک گردهمایی راجع به آسیای میانه، برای نخستین بار بعد از انقلاب به ایران بازگشت و پس از آن برای تدریس در دوره دکترای فرهنگ ارتباطات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) به تهران آمد.

کوشش‌های تحقیقاتی سازمان‌های دولتی برای کاربرد ارتباطات در برنامه‌های توسعه

علاوه بر کوشش‌هایی که در مراکز دانشگاهی برای پژوهش در زمینه‌های ارتباطات توسعه صورت می‌گرفتند، از اواخر دهه ۱۳۴۰ شمسی، در برخی وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، از جمله وزارت اطلاعات و جهانگردی سابق و وزارت بهداشتی و وزارت آموزش و پرورش نیز به کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در برنامه‌های مختلف مملکتی، توجه پیدا شده بود.

الف- ارتباطات عمرانی

وزارت اطلاعات و جهانگردی در این زمان، یک بخش مطالعاتی تخصصی به نام «ارتباطات عمرانی» ایجاد کرده بود. همکاران این بخش، بر مبنای نظریه‌ها و الگوهای غربی

توسعه‌بخشی ارتباطات، بررسی‌هایی در مورد استفاده از وسایل ارتباط جمعی در راه پشتیبانی از برنامه‌های توسعه و عمران کشور انجام می‌دادند و در برخی سمینارها و کنفرانس‌های بین‌المللی و منطقه‌ای نیز شرکت می‌کردند. گزارش «پیشنهاد‌های مقدماتی برای تأسیس یک نظام ارتباطی پشتیبانی توسعه در ایران»، که در سال ۱۳۵۰ شمسی به گردهمایی ترتیب یافته از سوی «برنامه ملل متحد برای توسعه» و «صندوق ملل متحد برای حمایت کودکان» (یونیسف)، در زمینه ارتباطات پشتیبان توسعه، ارائه شده بود و همچنین مقاله‌ای درباره «ارتباطات برای توسعه: نظام ارتباطات توسعه ملی ایران»، که در سال ۱۳۵۴، به سمینار «انستیتوی بین‌المللی رادیو-تلویزیون»، راجع به «انگیزش، اطلاعات و ارتباطات برای توسعه در کشورهای آفریقایی و آسیایی» در لندن عرضه شده بود، نمونه‌هایی از کوشش‌های مطالعاتی و تحقیقاتی بخش «ارتباطات عمرانی» وزارتخانه مذکور در دوره پیش از انقلاب، به‌شمار می‌روند.

ب- ارتباطات و تنظیم خانواده

در همین دوره، برنامه‌های خاص مطالعات و تحقیقات درباره کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در زمینه‌های بهداشت و تنظیم خانواده، نیز از طرف وزارت بهداشتی، دنبال می‌شدند. برای آشنایی با این برنامه‌ها می‌توان از پیش‌نویس گزارش نهایی «طرح‌های ارتباطی اصفهان» در مورد تنظیم خانواده، که در سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ شمسی، به سرپرستی «رابرت گیلیپی» و مهدی لقمانی، و با همکاری «یونسکو» صورت گرفته‌اند، استفاده کرد. طرح‌های مذکور شامل چهار طرح بزرگ و چندین طرح کوچک‌تر بوده‌اند. در میان چهار طرح بزرگ، طرح یکم، به مطالعه برنامه‌های تبلیغاتی وسایل ارتباطی در فعالیتهای تنظیم خانواده در استان اصفهان، اختصاص داشته است. طرح دوم، ارزیابی نتایج آموزش فشرده برای تنظیم خانواده در دو منطقه کوچک تحت پوشش تبلیغات وسایل ارتباط جمعی و فعالیت کارکنان ویژه طرح را مورد نظر قرار داده است. طرح سوم، مطالعه درباره امکان استفاده از کارمندان متخصص در برنامه‌های تنظیم خانواده را دربرگرفته است و طرح چهارم، به بررسی چگونگی گسترش

استفاده مداوم از قرص‌های ضدبارداری، مربوط بوده است.

خلاصه گزارش‌های طرح‌های بزرگ یکم و دوم، که بیشتر بر مطالعه کاربرد وسایل ارتباط جمعی در پیشبرد برنامه‌های تنظیم خانواده استوار بوده‌اند، به صورت جداگانه نیز در یکی از انتشارات تخصصی «یونسکو» در زمینه «ارتباطات و توسعه روستایی»، در سال ۱۹۷۷ (۱۳۵۶ شمسی)، انتشار یافته‌اند.

ج- ارتباطات برای سوادآموزی و آموزش

در دوره پیش از پیروزی انقلاب، نقش ارتباطات در پیشبرد برنامه‌های سوادآموزی، آموزش عمومی و همچنین آموزش دانشگاهی هم طرف توجه قرار گرفته بود و سازمان‌ها و مؤسسات دولتی مختلف در این زمینه کوشش‌ها و فعالیت‌هایی را دنبال می‌کردند.

برای کاربرد وسایل ارتباط جمعی، در جهت مقابله با بی‌سوادی، از سوی «انستیتوی بین‌المللی شیوه‌های سوادآموزی سالمندان»، که در این دوره با همکاری وزارت آموزش و پرورش و سازمان بیکار با بی‌سوادی در تهران تأسیس شده بود، پژوهش‌هایی انجام می‌شدند. در میان این پژوهش‌ها، چگونگی استفاده از رادیو در آموزش سالمندان، به سبب امکانات وسیع کاربرد این وسیله مهم ارتباطی برای بی‌سوادان، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده بود.

از طرف وزارت آموزش و پرورش نیز مطالعات و تحقیقاتی در جهت استفاده از وسایل ارتباطی، برای پیشرفت برنامه‌های آموزشی مدارس و مخصوصاً دبیرستان‌ها، صورت می‌گرفتند. کاربرد ارتباطات و فناوری‌های آموزشی، در برنامه‌های درسی دبیرستانی و دانشگاهی هم، از سوی دانشکده‌های تربیت معلم، سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران و همچنین دانشگاه آزاد، مورد توجه واقع شده بود و به همین جهت، کتاب‌ها و نشریات گوناگونی در این زمینه، منتشر می‌شدند. توجه به محتوای کتاب‌ها و به‌خصوص، شناخت برخی از مؤسسات آمریکایی منتشرکننده آنها، تأثیرهای اقتباس مستقیم و غیرمستقیم شیوه‌های غربی استفاده از وسایل و فناوری‌های ارتباطی در مسیر «نوسازی» را مشخص می‌سازد. در آن دوره، شیوه‌های مستقل محققان جهان سوم، برای کاربرد ارتباطات در راه پیشرفت و گسترش

توجه به محتوای کتاب‌ها و به‌خصوص، شناخت برخی از مؤسسات آمریکایی منتشرکننده آنها، تأثیرهای اقتباس مستقیم و غیرمستقیم شیوه‌های غربی استفاده از وسایل و فناوری‌های ارتباطی در مسیر «نوسازی» را مشخص می‌سازد. در آن دوره، شیوه‌های مستقل محققان جهان سوم، برای کاربرد ارتباطات در راه پیشرفت و گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی، به طور کلی در ایران مورد بی‌توجهی قرار گرفته بودند و حتی می‌توان گفت به فراموشی سپرده شده بودند تا آنکه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با ترجمه آثار برخی از این محققان، مانند «پائولو فریره» برزیلی، تا حدودی خلأ موجود در این زمینه برطرف شد.

دوره پس از انقلاب

در دوره پس از پیروزی انقلاب و استقرار جمهوری اسلامی، مطالعات و تحقیقات درباره توسعه‌بخشی وسایل و فناوری‌های ارتباطی، از سوی پژوهشگران ایرانی، در خارج و داخل کشور ادامه یافته‌اند. بدیهی است که پژوهش‌های ارتباطی این دوره، به سبب تغییر شرایط قبلی باید در مقایسه با آنچه پیش از انقلاب انجام می‌گرفت، تفاوت‌هایی داشته باشند و ویژگی‌هایی پیدا کنند. اما چون برخی از مطالعات و تحقیقات عرضه‌شده در دوره جدید، در اوضاع و احوال پیشین آغاز شده بودند و علاوه بر آن، برخی از پژوهشگران، به ویژه در داخل ایران، نیز با وجود دگرگونی‌های انقلابی و همچنین گسترش دیدگاه‌های انتقادی رادیکال و جهان‌سومی در زمینه ارتباطات و توسعه، همان دیدگاه‌های حاکم غربی را دنبال می‌کردند، بسیاری از پژوهش‌های جدید، در عمل با دوره پیش، تمایزهای زیادی نداشته‌اند.

پژوهش‌های خارج کشور

در خارج کشور، مهم‌ترین و بیشترین پژوهش‌های نظری مربوط به ارتباطات و توسعه در ایران، در دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی دکتر مجید تهرانیان و دکتر حمید مولانا، ارائه شده‌اند. در این پژوهش‌ها بیشتر بر علل شکست برنامه‌های «نوسازی» ایران و کاربردهای نادرست وسایل ارتباط جمعی در حفظ قدرت خودکامه سیاسی و گسترش وابستگی‌های فرهنگی خارجی، تأکید شده است.

یکی از نخستین مقاله‌هایی که دکتر مجید تهرانیان در دوره پس از پیروزی انقلاب، در خارج کشور انتشار داد، مقاله‌ای با عنوان «ایران: ارتباطات، از خودبیگانگی و انقلاب» بود، که در مارس ۱۹۷۹ (اسفند ۱۳۵۷) در مجله **اینترمدیا** در لندن منتشر شد. در سال ۱۹۷۹ دو مقاله دیگر وی نیز در ایالات متحده آمریکا

و فرانسه، انتشار یافتند. یکی از این مقاله‌ها، تحت عنوان «نظریه توسعه و سیاست ارتباطی: الگوهای در حال دگرگونی»، در شماره اول یک سالنامه جدید تخصصی، به نام **پیشرفت در علوم ارتباطی، در ایالات متحده آمریکا**، به چاپ رسید. مقاله دیگر او با عنوان «ارتباطات و توسعه بین‌المللی: برخی ملاحظات نظری»، که به «کمیسیون بین‌المللی یونسکو برای مطالعه درباره مسائل ارتباطات» عرضه شده بود، در مجله فرهنگ‌ها، متعلق به سازمان یونسکو، در پاریس منتشر شد.

در سال ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۵۹ شمسی)، مقاله دیگری از دکتر تهرانیان تحت عنوان «ارتباطات و انقلاب در ایران: گذر از یک الگو»، در مجله **مطالعات ایرانی**، در آمریکا انتشار یافت، که مکمل مقاله سال قبل او در سالنامه **پیشرفت در علوم ارتباطی** به‌شمار می‌رود. در همان سال، در حالی که در قسمت ارتباطات و اطلاعات یونسکو در پاریس، به کار اشتغال داشت، یکی از کارهای پژوهشی او، با عنوان «شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی و ارتباطی در برنامه‌ریزی توسعه: مطالعه موردی ایران»، که قبلاً تهیه شده بود و در ماه ژوئن ۱۹۷۹ (خرداد ۱۳۵۸ شمسی) به یونسکو ارائه شده بود، با برخی تجدیدنظرها، در مجموعه «ارتباط و جامعه» یونسکو، منتشر شد. در سال مذکور، مقاله دیگر از او، با عنوان «نفرین تجدد: دیالکتیک نوسازی و ارتباطات» در مجله بین‌المللی علوم اجتماعی، یکی دیگر از مجله‌های تخصصی یونسکو در پاریس به چاپ رسید. لازم به یادآوری است که این مقاله نیز براساس تجربه «نوسازی» ایران و نقش ارتباطات در فرایند این «نوسازی» در رژیم گذشته، تهیه شده بود.

در سال ۱۹۸۲ (۱۳۶۱ شمسی)، مقاله‌ای تحت عنوان «وابستگی و دوگانگی ارتباطات در ایران»، در شماره ماه می آن سال مجله **اینترمدیا** در لندن، از دکتر تهرانیان منتشر شد، که در آن، وضع و کاربرد ارتباطات در دوره‌های قبل و بعد از انقلاب، بررسی شده‌اند. دو سال بعد هم، پژوهش گسترده‌تری که در همین زمینه، با عنوان «وابستگی و دوگانگی ارتباطات در جهان سوم» تهیه کرده بود، در ایالات متحده آمریکا به چاپ رسید. در ماه سپتامبر ۱۹۸۲ (۱۳۶۱ شمسی)، دکتر تهرانیان

یک مقاله نیز، تحت عنوان «نظریه توسعه و ایدئولوژی‌های رسالت‌آمیز: وابستگی، ارتباط و دموکراسی در جهان سوم»، در کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، که در پاریس برگزار شد، ارائه داد.

مقاله‌ای تحت عنوان «ارتباط و انقلاب در آسیا: سلطه غرب و استقرار فرهنگی در ژاپن و ایران»، که وی مطالب اصلی آن را قبلاً تهیه کرده بود و نخستین بار، به صورت کوتاه در مجله انگلیسی‌زبان **پژوهش‌کده علوم ارتباطی و توسعه ایران** و به شکل مفصل، در مجله انگلیسی زبان دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، منتشر شده بود، در سال ۱۹۸۴ (۱۳۶۳ شمسی)، به صورت کامل‌تر در مجله **ارتباطات** دانشگاه «کیوتو» در ژاپن انتشار یافت.

از مقاله‌های دیگری که دکتر تهرانیان در سال‌های بعد و در کشورهای غربی منتشر کرد، مقاله‌ای با عنوان «تکنولوژی‌های ارتباطی و توسعه جهانی» منتشر شده در ماه می ۱۹۸۸ (اردیبهشت ۱۳۶۷ شمسی)، در مجله **اینترمدیا** چاپ لندن، جالب توجه است. او در این مقاله، راجع به چگونگی برداشت‌های کنونی درباره فناوری‌های نوین ارتباطی، چهار نوع دیدگاه را مطرح کرد و به ترتیب، از هواداران بسیار خوشبین و نیز مخالفان بسیار بدبین این فناوری‌ها و همچنین دیدگاه بی‌طرفانه و بالاخره، دیدگاه معتقد به تأکید بر ساختارهای اجتماعی حاکم بر فناوری‌های مذکور، نام برده است. وی با یادآوری‌های مکرر درباره تجربه ناموفق «نوسازی» پرشتاب ایران در دوره رژیم سابق و عکس‌العمل‌های انقلابی علیه آن، روندهای کنونی توسعه در جهان را نیز تشریح کرده و ضمن آنها، فراموشی گرای اقتصاد جهانی در کشورهای مرکزی سرمایه‌داری، قبیله‌گرایی سیاسی در ممالک پیرامونی جهان سوم، دموکراسی‌گرایی ارزش‌ها در کشورهای نیمه پیرامونی و مطلق‌گرایی‌های کنترل و نظارت در سراسر دنیا را، تجزیه و تحلیل کرده است.

او در یکی از آخرین مقاله‌های خود با عنوان «ارتباط، صلح و توسعه»، که در سال ۱۹۹۰ (۱۳۶۹ شمسی)، در کتابی به نام **ارتباط‌گری برای صلح: دیپلماسی و مذاکره**، در ایالات متحده منتشر شده است، نیز با در نظر گرفتن اصول کلی مطالعات پیشین خویش، نقش‌های جدید ارتباطات در کمک به توسعه جوامع

معاصر در سطح‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی و پاسداری از صلح و آرامش بین‌المللی را بررسی کرده است.

در کتاب دیگر این پژوهشگر، تحت عنوان «**تکنولوژی‌های قدرت، ماشین‌های اطلاعاتی و دورنماهای دموکراسی**»، که با پیشگفتار «بوهان گالتونگ»، محقق رادیکال مشهور نروژی، در سال ۱۹۸۹ (۱۳۶۸ شمسی) در آمریکا به چاپ رسیده است، ترکیب تکامل‌یافته نظریات وی مقاله‌های مهم سال‌های اخیر او، ملاحظه می‌شود.

این کتاب، دارای دو بخش عمده است: در بخش اول، شرایط تاریخی و زمینه‌های نظری تحول فناوری‌های ارتباطی و نیز نقش‌های این فناوری‌ها در قدرت سیاسی، دموکراسی و توسعه، مطالعه شده‌اند.

در این بخش، با تأکید بر فناوری‌های ارتباطی، به‌عنوان عوامل مؤثر در تحقق توسعه دموکراتیک، چهارگونه الگوی جهانی، شامل الگوهای دموکراتیک سرمایه‌داری، الگوهای دموکراتیک کمونیستی، الگوهای دموکراتیک جماعت‌گرا و الگوهای مطلق‌گرای ضددموکراتیک، معرفی شده‌اند. بخش دوم کتاب به وعده‌ها، خطرات و دورنماهای فناوری‌های ارتباطی اختصاص یافته و در مباحث مختلف آن، به ترتیب از وعده‌های «دموکراسی تلویزیونی»، خطرات یک کابوس اورولی و دورنماهای آینده در کشورهای مرکزی سرمایه‌داری و ممالک پیرامونی، سخن گفته شده است. مؤلف، در مبحث آخر کتاب، با ارائه «چشم‌اندازهای دموکراسی جماعت‌گرا» و یادآوری نمونه‌هایی همچون جنبش «سبزها» در آلمان، که به هواداری از حفظ محیط‌زیست پدید آمده است، به یک نتیجه‌گیری آرمانی پرداخته است.

در مباحث گوناگون این کتاب، تجربیات ناموفق رژیم سلطنتی گذشته راجع به کاربرد ارتباطات در روند «نوسازی» غربی ایران، نقش‌های مؤثر ارتباطات سنتی اسلامی در بسیج اجتماعی بسیار گسترده مردمی در دوران انقلاب و گرایش‌های قاطع نظام جدید اسلامی، بر حفظ و حراست هویت فرهنگی، مورد تأکید قرار گرفته‌اند.

دکتر حمید مولانا، در دوره پس از انقلاب، مقاله‌های متعددی درباره نقش ارتباطات در

شرایط قبلی جامعه ایران، اهمیت ارتباطات سنتی در شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی و کاربرد ارتباطی در دوران حکومت جمهوری اسلامی، به سمینارها و کنفرانس‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و همچنین سمینارها و کنفرانس‌های داخل ایران ارائه کرده و در نشریات تخصصی غربی انتشار داده است.

اولین مقاله دکتر مولانا در این دوره، راجع به مقابله ارتباطات سنتی با فناوری‌های نوین ارتباطی در جریان انقلاب اسلامی، در تابستان ۱۹۷۹ (۱۳۵۸ شمسی) در مجله *Journal of Communication* در ایالات متحده آمریکا، به چاپ رسید. وی در پاییز همان سال، همزمان با بحران ناشی از اشغال سفارت آمریکا در تهران، مقاله‌ای با عنوان «روابط ایالات متحده آمریکا و ایران، از ۱۹۵۴ تا ۱۹۷۸ میلادی (۱۳۳۳ تا ۱۳۵۷ شمسی): نمونه‌ای از سلطه فرهنگی»، به کنفرانس سالانه «انجمن مطالعات خاورمیانه»، در ایالت «یوتا» عرضه کرد، که شکل کامل‌تر آن تحت عنوان «نقش وسایل ارتباطی در منازعه ایالات متحده و ایران»، در سال ۱۹۸۴، در کتابی به نام **وسایل خبری در منازعه ملی و بین‌المللی**، انتشار یافت. در این مقاله، عوارض منفی کاربرد ارتباطات جمعی در جریان «نوسازی» ایران و نیز در سطح روابط بین‌المللی، بررسی شده بودند.

او در همین دوره، مقاله دیگری با عنوان «ارتباطات برای دگرگونی سیاسی: انقلاب ایران» تهیه کرد که در سال ۴۸۹۱، در کتابی به نام **ارتباطات جهانی**، در نیویورک منتشر شد.

دکتر مولانا، پژوهشی که در اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۶۰ شمسی)، در زمینه «جریان بین‌المللی اطلاعات»، برای یونسکو انجام داد و در سال ۱۹۸۵ میلادی (۱۳۶۴ شمسی)، از سوی این سازمان، در مجموعه «گزارش‌ها و مقاله‌ها درباره ارتباطات جمعی» در پاریس انتشار یافت، در فصل دوم آن، تحت عنوان «خبرها و نظرها»، نیز آثار نامطلوب وسایل ارتباطی، در تقلید از غرب و همچنین تصویرسازی نادرست از «نوسازی» غربی در ایران را تجزیه و تحلیل کرده است. این انتقادات در کتاب او به نام **اطلاعات سراسر زمینی و ارتباطات جهانی: مرزهای جدید روابط**

بین‌المللی، که بخش‌هایی از پژوهش مذکور را در بر دارد و در همان سال در نیویورک به چاپ رسیده است، نیز انعکاس یافته‌اند. در همین کتاب، طی فصلی که به «تکنولوژی اطلاعات و نظام‌ها و سیاست‌های کشورهای درحال توسعه» اختصاص یافته، بر اهمیت ارتباطات سنتی در توسعه جوامعی نظیر ایران پس از انقلاب اسلامی، چین، هند و تانزانیا تأکید شده است.

در سال‌های بعد هم دکتر مولانا با استفاده از مسافرت‌هایی که به مناسبت‌های گوناگون از جمله شرکت در کنفرانس بین‌المللی دفاع مقدس، سمینار نمایندگان خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور، کنفرانس بین‌المللی اندیشه اسلامی، سمینار بین‌المللی خلیج فارس و ششمین کنفرانس عمومی شبکه خبرگزاری‌های جنبش کشورهای غیرمتعهد، به ایران انجام داد، سخنرانی‌هایی ایراد کرد و گزارش‌هایی در مورد این مسافرت‌ها با تأکید بر نقش ارتباطات در تحولات جدید ایران تهیه کرد که به گردهمایی‌های ارتباطی و یا نشریات تخصصی غربی، ارائه شده‌اند.

از میان این نوشته‌ها و پژوهش‌ها، می‌توان مقاله وی در مورد «ارتباط جمعی در خاورمیانه: مأخذ و مأخذگاه‌ها»، منتشرشده در سال ۱۹۸۶ میلادی (۱۳۶۵ شمسی)، در «راهنمای جهانی وسایل ارتباطی و ارتباطات»، گردآوری پروفیسور «جان لنت» آمریکایی و همچنین مقاله دیگر او درباره «نظام‌های وسایل ارتباطی و ارتباطات در خاورمیانه»، انتشاریافته در چاپ تازه کتاب **خاورمیانه** زیر نظر مایکل آدامز، در سال ۱۹۸۸ میلادی (۱۳۶۷ شمسی) در ایالات متحده آمریکا را، که در آنها از جایگاه تازه ارتباطات جمعی ایران و شرایط پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سخن گفته است، نام برد.

مقاله او درباره «هدف‌های تبلیغ، از نظر اسلام: به سوی یک نظریه ارتباطی و اصول اخلاقی»، که در بهمن ماه ۱۳۶۸ (ژانویه ۱۹۸۹)، به هفتمین «کنفرانس اندیشه اسلامی» در تهران عرضه شده و در همان سال در کتابی به نام «**حقوق عمومی و علوم سیاسی تطبیقی**» در اسپانیا منتشر شده است و مقاله دیگر وی در مورد «ارتباطات، اصول اخلاقی و سنت اسلامی»، منتشرشده در کتاب «**اصول اخلاقی ارتباطات و دگرگونی**

جهانی»، زیر نظر «توماس کوپر» در سال ۱۹۸۹ میلادی (۱۳۶۸ شمسی) در ایالات متحده آمریکا، نیز شایان توجه‌اند. باید یادآوری کرد، دکتر مولانا که مطالعه درباره چارچوب اخلاقی عملکرد ارتباطات جمعی را از سال‌ها پیش دنبال کرده بود، در سال‌های دهه ۱۹۹۰، تحت تأثیر شرایط تازه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و مسافرت‌های اخیر خود به ایران، بر نقش اخلاق اسلامی در این زمینه، تأکید بیشتری کرده است.

مقاله بعدی او، تحت عنوان «جامعه مدنی، جامعه اطلاعاتی و جامعه اسلامی: یک چشم‌انداز تطبیقی»، که در تابستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۸ شمسی)، به چهارمین گردهمایی بین‌المللی ارتباطات و فرهنگ در دانشگاه شهر «لیوبلیانا» در یوگسلاوی سابق ارائه شده بود، شکل کامل‌تری از دیدگاه‌های او درباره جامعه اسلامی کنونی در برابر جوامع جدید غربی را به‌دست می‌دهد. در همین زمینه، دیدگاه‌هایی که وی در سال ۱۳۶۹ شمسی برای ارائه به میزگرد مجله **نامه فرهنگ** (نشریه معاونت امور بین‌المللی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) درباره «تبادل نابرابر در فرهنگ کنونی جهان» بیان کرده بود، نیز جالب توجه است.

در سال‌های آخر دهه ۱۹۸۰ و سال‌های اول دهه ۱۹۹۰، مطالعات دکتر مولانا در زمینه ارتباطات و توسعه، گسترش بیشتری پیدا کردند. در سال ۱۹۸۸ میلادی (۱۳۶۷ شمسی)، پژوهش او با عنوان «تکنولوژی ارتباطی و توسعه»، که طبق تصمیم پنجمین اجلاس شورای بین‌الدول «برنامه بین‌المللی یونسکو برای توسعه ارتباطات» در ماه می ۱۹۸۵، جهت تهیه گزارشی براساس مطالعات و تجربیات گذشته، راجع به کاربرد فناوری نوین فضایی در راه توسعه و به‌ویژه، توسعه آموزش، علم و فرهنگ و توسعه روستایی، از طرف دبیرخانه یونسکو تهیه آن به وی واگذار شده بود، در مجموعه «گزارش‌ها و مقاله‌هایی راجع به ارتباطات جمعی» در پاریس، انتشار یافت.

وی در تابستان همان سال، به دنبال مسافرتی که چند ماه پیش به ایران کرده بود، مقاله‌ای نیز تحت عنوان «ارتباطات و توسعه فرهنگی: گزارشی از ایران»، به کنفرانس سالانه «انسیتیوی بین‌المللی ارتباطات» در واشنگتن ارائه داد.

تکنولوژی‌های فضایی در توسعه اجتماعی-اقتصادی»، تخصیص داده شده است. این فصل، که همان پژوهش قبلی عرضه شده به یونسکو را در بر دارد، بر اهمیت اینگونه فناوری‌ها، در توسعه ممالک جهان سوم، انواع کاربردهای آنها و نیز نمونه‌هایی از مطالعات و تجربیات مربوط به فناوری‌های مذکور، در سطح‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و کشورهای مختلف جهان، تأکید شده است.

فصل نهم، که آخرین فصل کتاب است، به «افراد و جماعات: ارتباطات و دگرگونی جامعه» اختصاص یافته است و ضمن آن، «دگرگونی کل جوامع»، بر مبنای جهان‌بینی‌های فلسفی غربی و شرقی و به‌ویژه اسلامی و «بحران‌های نظری و علمی کنونی» دنیا، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

دکتر اصغر فتحی هم در دوره پس از انقلاب، پژوهش‌های خود را درباره تأثیر ارتباطات در «نوسازی» و انقلاب‌های ایران ادامه داده است. یک مقاله او تحت عنوان «ارتباطات و سنت در انقلاب: نقض منبر اسلامی»، در تابستان ۱۹۷۹ میلادی (۱۳۵۸ شمسی)، در کنار مقاله یادشده دکتر مولانا، در مجله معروف *Journal of Communications* در آمریکا انتشار یافت. مقاله دیگر وی با عنوان «نقش نویسندگان و روزنامه‌نگاران در جوامع در حال نوسازی: یک مطالعه موردی از ایران»، در تابستان ۱۹۸۴ میلادی (۱۳۶۳ شمسی) به پانزدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی» در پراگ پایتخت چکسلواکی ارائه شد. از این محقق، مقاله‌ای نیز با عنوان «دیدگاه‌های کسروی درباره نویسندگان و روزنامه‌نگاران: مطالعه‌ای راجع به جامعه‌شناسی نوسازی» در بهار ۱۹۸۶ میلادی (۱۳۶۵ شمسی) در مجله **مطالعات ایرانی** در ایالات متحده آمریکا منتشر شد. یکی از آخرین پژوهش‌های او، هم به صورت مقاله‌ای با عنوان «استراتژی‌های ارتباطی و دگرگونی جوامع جهان سوم: دو مطالعه موردی از ایران»، در تابستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۹ شمسی) به هفدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، در شهر «بلد» یوگسلاوی سابق، عرضه شد.

خانم «آنابل سربرنی-محمدی»، و همسر وی دکتر علی محمدی، نیز در دوره پس از

کتاب مذکور، دارای پیشگفتاری به قلم دکتر مولانا است و به دنبال آن، مباحث اصلی، در نه فصل ارائه شده‌اند. در فصل یکم، واژه «توسعه» و ریشه‌گیری تاریخی آن بررسی شده است. فصل دوم، به مطالعه «توسعه‌گرایی» اختصاص یافته است و ضمن آن، ارتباطات، دگرگونی و تحول، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. در فصل سوم، نظریه‌ها و رویکردهای مربوط به ارتباطات و توسعه و دیدگاه‌ها و الگوهای گوناگون آن، به بررسی انتقادی گذاشته شده‌اند و پس از آن، سه گونه‌الگوی ارتباطات و توسعه، شامل الگوهای لیبرال-کاپیتالیست، الگوی مارکسیست-سوسیالیست و الگوی توحیدی-رهایی‌خواهی معرفی شده‌اند.

فصل چهارم کتاب، درباره فرهنگ، جامعه و ارتباطات است. در این فصل، سه نظریه مهم مربوط به این زمینه‌ها-جبری‌گرایی تکنولوژیک، نظریه اقتصاد سیاسی و دیدگاه‌های عرضه‌شده در مطالعات فرهنگی و فرانوگرایی-موردبحث واقع شده‌اند و سپس دیدگاه خاص مؤلف درباره «نظریه همگرا»، ارائه شده است. در فصل پنجم، برنامه‌ریزی‌ها و سیاستگذاری‌های ارتباطات برای توسعه، بررسی شده‌اند. فصل ششم، فناوری‌های ارتباطی و توسعه و چگونگی کاربرد آنها و نیز زمینه‌ها و حوزه‌های عملکرد این فناوری‌ها، در سطح‌های کلان و خرد را طرف توجه قرار داده است.

در فصل هفتم، «ارتباطات دور و آثار آنها»، اهمیت رادیو و تلویزیون و همچنین ماهواره‌ها، بررسی شده‌اند. فصل هشتم، به «کاربرد

سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران هم در چند سال اخیر، به ضرورت گسترش پژوهش در ارتباطات و توسعه، توجه پیدا کرده است و در مراکز تحقیقاتی و پژوهشی این سازمان، کوشش‌های تازه‌ای در این باره، دنبال می‌شود.

یکی از مهم‌ترین مطالعات دکتر مولانا در مورد ارتباطات و توسعه، کتاب **گذر از نوگرایی: ارتباطات و دگرگونی جامعه** نام دارد که با همکاری خانم «لوری ویلسون» دانشجوی پیشین او در دوره دکترای ارتباطات بین‌المللی در دانشگاه «آمریکن» در شهر واشنگتن و استادیار وقت علوم ارتباطات، تألیف شده و در سال ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۹ شمسی)، در نیویورک منتشر شده است.

این کتاب، چنانکه از نام آن پیداست نوعی پاسخ و معارضة، در برابر کتاب معروف دانیل لرنر، موسوم به **گذر از جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه** به‌شمار می‌رود که ۳۰ سال پیش از آن منتشر شده بود. به همین دلیل، یادآوری‌ها و اشاره‌های گوناگونی درباره ایران و اسلام در آن، مشاهده می‌شوند.

انقلاب، مطالعات و تحقیقاتی راجع به نقش ارتباطات در «نوسازی» ایران و همچنین انقلاب اسلامی انجام داده‌اند. خانم سرپرستی - محمدی که در سال‌های پیش از انقلاب همراه همسرش در ایران به سر می‌برد و ضمن همکاری با «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران»، سرپرستی مجله انگلیسی‌زبان پژوهشکده را به عهده داشت، در سال‌های بعد از انقلاب، مدتی در انگلستان با «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» دانشگاه لستر همکاری می‌کرد و در همین زمان، با کمک چند پژوهشگر و حمایت‌های سازمان یونسکو، تحقیق مهمی راجع به «اخبار خارجی در وسایل ارتباط جمعی جهان» انجام داد. وی مدتی بعد به ایالات متحده آمریکا مسافرت کرد و با «دپارتمان هنرها و علوم ارتباطی» در «کوئینس کالج»، «دانشگاه شهر نیویورک»، به همکاری پرداخت.

او رساله دکترای خود را، تحت عنوان «قدرت سنت: ارتباطات و انقلاب ایران» در سال ۱۹۸۵ (۱۳۶۴ شمسی) در دانشگاه کلمبیا، در نیویورک گذراند و خلاصه‌ای از این رساله را نیز به صورت مقاله‌ای با عنوان «وسایل ارتباطی کوچک برای یک انقلاب بزرگ در ایران»، در بهار ۱۹۹۰، در مجله بین‌المللی **سیاست، فرهنگ و جامعه** منتشر کرد و سال بعد هم مقاله‌ای تحت عنوان «همبستگی وسایل ارتباطی در جهان سوم: نگاهی مبتنی بر نظریات والتر اونگ به ایران»، در کتابی به نام **وسایل ارتباطی، هشیاری و فرهنگ**، که مجموعه مقالاتی درباره اندیشه‌ها و آثار والتر اونگ را تشکیل می‌دهند، انتشار داد. وی از تابستان ۱۳۷۱ شمسی، که ریاست «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» در دانشگاه لستر را به عهده گرفته، در انگلستان به سر می‌برد و به دنبال تعطیل شدن مرکز یادشده، با دانشگاه لندن همکاری می‌کند.

دکتر علی محمدی، هم که در سال‌های دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ همراه همسرش در ایالات متحده آمریکا اقامت داشت و در «برنامه مطالعات ارتباطی»، در «مدرسه جدید پژوهش اجتماعی» در نیویورک تدریس می‌کرد، پژوهش‌های خویش در مورد ایران را تعقیب کرده است. وی در مقاله‌ای تحت عنوان «امپریالیسم فرهنگی و هویت فرهنگی»، که در سال ۱۹۹۰، در کتابی به سرپرستی

یک استاد آمریکایی و خود او و همسرش در آمریکا انتشار یافته، از کاربرد ارتباطات جمعی در جریان «نوسازی» ایران در دوره پیش از انقلاب انتقاد کرده است. دکتر محمدی در دو دهه اخیر چند بار به ایران مسافرت کرده و طی این مسافرت‌ها، در سازمان سابق برنامه بودجه و مرکز سابق «آموزش و گسترش رسانه‌ها» وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سخنرانی‌هایی در زمینه ارتباطات و از جمله ارتباطات و توسعه، ایراد کرده است.

یک مصاحبه او درباره نقش وسایل ارتباطی در جهان سوم، نیز در پاییز ۱۳۶۹ شمسی، در مجله **رسانه** به چاپ رسیده است.

محقق ایرانی دیگری که در دوره پس از انقلاب به مطالعه و تحقیق اجتماعی درباره یکی از وسایل ارتباطی در ایران پرداخته، دکتر حمید نفیسی است. او در مقاله‌ای با عنوان «سینما به منزله یک ابزار سیاسی»، که در سال ۱۹۸۰ (۱۳۵۹ شمسی) در کتابی به نام «**ایران نوین: دیالکتیک تداوم و تغییر**»، زیر نظر خانم نیکی کدی و یک محقق دیگر آمریکایی، در ایالات متحده منتشر شد، با تجزیه و تحلیل محتوای فیلم‌های ایرانی در دوره پیش از پیروزی انقلاب، کاربرد منفی این وسیله مهم ارتباطی در دوران نوسازی ایران را مورد انتقاد قرار داده است. وی در سال ۱۹۸۷ میلادی (۱۳۶۶ شمسی)، مقاله‌ای با عنوان «توسعه یک سینمای اسلامی در ایران»، در نشریه سالانه «**امور جهان سوم**» انتشار داده و در سال ۱۹۹۱ میلادی (۱۳۷۰ شمسی) نیز مقاله‌ای با عنوان مشابه مقاله اخیر، در کتابی به نام **ایران و فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی**، که زیر نظر «سامیه فرسون» و مهرداد مشایخی در لندن به چاپ رسیده، منتشر کرده است.

در میان رساله‌های دوره دکترای دانشگاه‌های آمریکا، که پس از پیروزی انقلاب به این دانشگاه‌ها ارائه شده‌اند، نیز می‌توان نمونه‌های بسیار محدودی درباره ارتباطات و توسعه در ایران، پیدا کرد:

- دکتر اسدالله معتمدنژاد، استادیار سابق گروه علوم ارتباطات اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، پایان‌نامه تحصیلات دکترای خود را تحت عنوان «**رابطه سواد و تیراژ روزنامه در یک کشور در حال توسعه: نمونه ایران**»،

در سال ۱۹۷۹ میلادی (۱۳۵۸ شمسی)، در دانشگاه بین‌المللی ایالات متحده، در سان دیگو (کالیفرنیا)، گذرانده است.

- خانم دکتر شهلا قریب، فارغ‌التحصیل ایرانی دیگر دانشگاه‌های آمریکا، نیز رساله دکترای خویش را با عنوان «**ارزیابی منابع و مجراهای اطلاعاتی گزینشی مورد استفاده برای بهبود عملکردهای مزرعه‌کاری در میان مزرعه‌کاران ایران**»، در سال ۱۹۹۰ به دانشگاه ایالتی کانزاس، ارائه کرده است.

برخلاف تعداد بسیار کم رساله‌های مربوط به ارتباطات و توسعه در ایران، رساله‌هایی که از طرف فارغ‌التحصیلان ایرانی، درباره پوشش خبری رویدادهای مهم ایران در دوره انقلاب اسلامی و دوره پس از انقلاب و از جمله جریان گروگانگیری در سفارت آمریکا، به دانشگاه‌های ایالات متحده ارائه شده‌اند، فراوانترند.

برخی از متخصصان و محققان غربی هم در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مقاله‌ها و کتاب‌هایی در مورد نقش ارتباطات در «نوسازی» و توسعه در ایران، تهیه کرده‌اند که می‌توان مهم‌ترین آنها را یادآوری نمود:

- «ویلیام بیمن» آمریکایی که در فاصله سال‌های ۱۹۷۶ تا ۱۹۷۹، در ایران با سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، همکاری داشته و شاهد جریان انقلاب نیز بوده است، بعد از آن، پژوهش‌هایی درباره ارتباطات و فرهنگ و ادب ایران منتشر کرده است. در میان آثار او، مقاله مربوط به «نقش فرهنگی وسایل ارتباط جمعی در ایران: انقلاب ۷۹-۱۹۷۸ و پس از آن» که در سال ۱۹۸۴، در کتابی به نام **وسایل خبری در منازعه بین‌المللی** زیر نظر «آندریو آرنود» و «ویمال دیسانایاک»، در آمریکا انتشار یافته، در زمینه مورد نظر، جالب توجه است. در این مقاله، از کاربرد نادرست وسایل ارتباطی در دوره «نوسازی» غربی ایران انتقاد، و بر دگرگونی نقش آنها در دوره پس از انقلاب تأکید شده است.

- مقاله خانم «فرانسین تیموتی ماهک»، با عنوان «**عکس‌العمل ناهنجارانه در برابر نوسازی**»، به مثابه پیش‌درآمد انقلاب ۱۹۷۹، با استناد به داستان «**خواب زمستانی**» خانم گلی ترقی، که در زمستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۸ شمسی) در مجله **تمدن‌ها** چاپ بروکسل منتشر شده است، نمونه دیگری از

پژوهش‌های خارجی درباره ارتباطات و نوسازی در ایران به‌شمار می‌رود.

«یان ریشار»، پژوهشگر ایرانشناس فرانسوی نیز، که در سال‌های اخیر مقاله‌ها و کتاب‌های متعددی درباره انقلاب اسلامی ایران و فرهنگ شیعی انتشار داده، در یک کتاب منتشرشده زیر نظر او، به نام **میان ایران و غرب: اقتباس و جذب اندیشه‌ها و تکنیک‌های غربی در ایران**، مقاله‌هایی از محققان ایرانی و فرانسوی، در زمینه‌های گوناگون از جمله کتاب و سینما به چاپ رسانده است که در آنها، پیشینه‌ها و زمینه‌های تأثیر غرب در نوسازی و توسعه ایران، بررسی شده‌اند.

مطالعات و تحقیقات داخل کشور

در دوره پس از انقلاب، مطالعات و تحقیقات در زمینه «ارتباطات و توسعه»، متأسفانه در داخل کشور، آنگونه که ضرورت ایجاب می‌کرد، طرف توجه قرار نگرفته‌اند. تعطیلی دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی سابق، که در آخرین سال‌های فعالیت خود، به پژوهش‌های مربوط به ارتباطات توسعه‌بخش، توجه یافته بود و مخصوصاً «انحلال» پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، که هدف اصلی تأسیس آن گسترش مطالعه و تحقیق در مورد کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در جهت راه‌گشایی توسعه کشور بود، در متوقف شدن این‌گونه پژوهش‌ها، تأثیر شدید باقی گذاشتند. در این میان، برنامه‌های تحقیقاتی برخی وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، مانند وزارت اطلاعات و جهانگردی سابق، وزارت آموزش و پرورش، وزارت بهداشت و وزارت کشاورزی، برای استفاده از ارتباطات در راه تحقق هدف‌های خاص آنها در زمینه‌های عمرانی، سوادآموزی، تنظیم خانواده و توسعه روستایی، نیز به سبب شرایط ناشی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و همچنین تغییر سیاست‌ها و خط مشی‌های دولت، متوقف ماندند.

در سال‌های اخیر، به‌ویژه پس از پایان جنگ، بار دیگر، توجه برخی از مؤسسات دولتی و سازمان‌های آموزشی و پژوهشی، به ضرورت انجام مطالعات و تحقیقات درباره توسعه‌بخشی ارتباطات، جلب شده است. کوشش وزارت سابق جهاد سازندگی برای انجام پژوهش‌هایی در مورد استفاده از وسایل ارتباط جمعی در پیشبرد توسعه روستایی و اقدام سازمان برنامه

و بودجه، به برگزاری سخنرانی‌ها و برنامه‌های پژوهشی درباره ارتباطات و توسعه و مخصوصاً «تأسیس» دانشگاه پیام نور و پخش برنامه‌های درسی وزارت آموزش و پرورش از سوی این سازمان از جمله اقدامات امیدبخش، در این زمینه به‌شمار می‌روند.

احیای رشته علوم ارتباطات اجتماعی، که حدود ۱۰ سال، تنها به‌عنوان یک گرایش کاربردی علوم اجتماعی در دانشگاه علامه طباطبایی فعالیت داشت، به صورت یک رشته مستقل دانشگاهی با دو شاخه «روزنامه‌نگاری» و «روابط عمومی» و مخصوصاً تأسیس دوره فوق‌لیسانس این رشته در دانشگاه مذکور، به تربیت نیروی انسانی متخصص، برای مطالعات و تحقیقات ارتباطی و از جمله ارتباطات توسعه‌بخش، کمک کرده است. دروس جدیدی که درباره ارتباطات در کشورهای جهان سوم، در برنامه آموزشی دوره لیسانس علوم ارتباطات پیش‌بینی شده‌اند، برای تقویت میانی اینگونه مطالعات و تحقیقات، نقش مهمی ایفا کردند. برنامه آموزشی دوره فوق‌لیسانس هم، که از سال ۱۳۶۹ کار خود را آغاز کرد، اصولاً بر نیاز مبرم کشور به پژوهش‌های موردنظر در این زمینه، استوار شده است و به همین جهت، دروس تخصصی مهمی همچون «ارتباطات و توسعه اجتماعی»، «جهان سوم در برابر امپریالیسم ارتباطی و خبری»، «برنامه‌ریزی و سیاستگذاری ملی ارتباطات»، «روزنامه‌نگاری برای توسعه» و «تکنولوژی‌های ارتباطی آموزشی»، که در این دوره، همراه با کارهای تحقیقی خاص آنها ارائه می‌شوند و با پایان‌نامه‌های تحصیلی بسیاری از دانشجویان درباره مسائل مختلف ارتباطات توسعه‌بخش تکمیل می‌شوند، در آماده‌ساختن فارغ‌التحصیلان آن، برای گسترش و پیشرفت این نوع پژوهش‌ها، سهم اساسی دارند.

سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران هم در چند سال اخیر، به ضرورت گسترش پژوهش در ارتباطات و توسعه، توجه کرده است و در مراکز تحقیقاتی و پژوهشی این سازمان، کوشش‌های تازه‌ای در این باره، دنبال می‌شود. برگزاری جلسات سخنرانی در زمینه‌های مختلف ارتباطی و مخصوصاً ارتباطات و توسعه ملی و اقدام برای انتشار فصلنامه‌ها و ماهنامه‌ها و همچنین ترجمه برخی مقالات خارجی، از نخستین کوشش‌های مراکز یادشده، برای

گسترش پژوهش‌های موردنظر در این زمینه، به‌شمار می‌روند.

اقدامات معاونت مطبوعاتی و تبلیغاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، از طریق «مرکز سابق آموزش و گسترش رسانه‌ها» و «مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها»، برای انتشار فصلنامه تخصصی رسانه، برگزاری سمینارهای بررسی مسائل مطبوعات ایران، با همکاری گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، انجام پژوهش‌هایی درباره مطبوعات و مخصوصاً عملکردها و کاربردهای آنها و نیز چاپ چند کتاب تخصصی در زمینه ارتباطات را، نیز باید از کوشش‌های جدید دولتی در جهت استفاده از وسایل ارتباط جمعی در تحقق هدف‌های توسعه و پیشرفت ملی، به حساب آورد.

در سال‌های اخیر، با چاپ گزارش‌های میزگردها و مقاله‌های مختلف درباره «ارتباطات توسعه» و «توسعه ارتباطات»، در شماره‌های فصلنامه **رسانه**، به تقویت منابع فارسی مربوط به آنها، کمک شایان توجهی صورت گرفته است. تشکیل سمینارهای مذکور هم که مهم‌ترین هدف آنها، فراهم کردن زمینه‌های پژوهش و برنامه‌ریزی و سیاستگذاری ملی ارتباطی به‌شمار می‌روند و در گزارش‌های گردانندگان آنها و همچنین بسیاری از مقاله‌های عرضه‌شده، بر اهمیت توسعه و پیشرفت مطبوعات و سایر وسایل ارتباط جمعی و کاربرد آنها در راه تحقق برنامه‌های توسعه کشور تأکید شده است، نیز از لحاظ تأثیر در ایجاد شرایط ذهنی مناسب، برای اجرای طرح‌های پژوهشی ارتباطی و تسهیل سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی ملی ارتباطات، نتایج مطلوبی پدید آورده‌اند. انتشار کتاب‌های تخصصی ارتباطات و از جمله، مجموعه مقالات سمینارهای مذکور و ترجمه کتاب دکتر حمید مولانا به نام **گذر از نوگرایی: ارتباطات و دگرگونی جامعه** - که در صفحات قبل معرفی شد - نیز به لحاظ کمک به تقویت منابع علمی فارسی موردنیاز برای مطالعات و تحقیقات، درباره «ارتباطات توسعه» و «توسعه ارتباطات»، بسیار سودمند بوده‌اند.

مقاله پیش رو برگرفته از منبع زیر است:

رسانه (فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط جمعی)، سال شانزدهم، شماره ۶۴: ۳۸-۷.